

پروین اعتصامی

اختر چرخ ادب
و
گور بحر هنر

استاد سید محمد رفیع

انتشارات آفرینش
۱۳۹۳

سرشناسه	: استاد سید محمد برهانی
عنوان و نام پدیدآور	: اختر چرخ ادب و گوهر بحر هنر
مشخصات نشر	: تهران: آفرینش، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری	: ۴۴۸ ص: ۱۴×۲۱/۵-م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۳۵-۰۴۸-۱
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	: ۲-۰۴۱
موضوع	: داستان‌های فارسی- قرن ۱۴
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۸ ج ۹۴۴۵ و پیرا۲۶۲
رده‌بندی دیویی	: ۸۳/۶۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۱۵۹۴۰

انسان آفرینش پروانه شماره ۵۰۵

اختر چرخ ادب و گوهر بحر هنر

استاد سید محمد برهانی

مدیر فنّی: طر چاپ: فرزاد فتحی

طرح جلد: یسنا - سعیده آبی، حروفچین و صفحه‌آرایی: سارا فدوی

لیتوگرافی: آفرینش / چاپ: یسنا - سعیده آبی، حروفچین: جوان

چاپ نخست: ۱۳۹۳ / ۱۰۰۰ نسخه

۹۷۸-۶۰۰-۱۳۵-۰۴۸-۱-۰۴۸-۱

حق چاپ محفوظ و مخصوص ناشر است

فروش الکترونیکی کتاب‌های انتشارات آفرینش در سایت www.ketab.ir

پست الکترونیکی: publication@yahoo.com

میدان امام حسین، خیابان ۱۷ شهرپور، پایین‌تر از چهارراه صفاء، پلاک ۷۱

تلفن: ۷۷۵۳۸۵۳۱-۲ و ۷۷۵۲۷۳۷ تا ۷۷۶۵۰۲۳۲ - ۷۷۶۵۰۲۷۰

قیمت: ۱۶۵۰۰ تومان

فهرست

۷	 سخن ناشر
۹	 مقدمه
۲۷	 پروین و اندیشه
۶۳	 لطف و تاثیر
۸۵	 تأثیر قرآن در ادبیات پروین
۱۲۳	 پروین شاعره اعصار
۱۶۳	 پروین و مکتب رمانتیک
۲۳۱	 تأثیر رمانتیک در ادبیات معاصر ایران
۲۶۳	 اختر چرخ ادب
۳۱۱	 پیام پروین در قصائد
۳۹۵	 اشک یتیم
۴۱۷	 حاصل عمر
۴۳۹	 خلاصه سخن

به نام خدا

«بخش ناش»

بر هیچکس پوشیده نیست که عزت ادبیات ایران زمین به وجود افتخار آفرینان «بر خود می باشد، بدون تردید پروین اعتصامی از منزلت بلند مرتبه ای در ادبیات ما صاحب منصب پیام مردمی برخوردار است. این بانوی فرزانه به بسیاری از گفتنی های خاص خود را در عرصه ی ادبیات ایران و بلکه جهان عرضه کرده است. این بانوی فرهیخته با توجه به اخلاق حسنه ای که دارا بود از اسرار ملکوتی و تهذیب نفس برخوردار می باشد. چه زیبا خود می شراید.

هر که با پاکدلان صبح و مسایی دارد

دلش از پرتو اسرار صفا دارد

اشعار پروین بیانگر هویت دردمندان و پایمال سالان حقوق ضعیفان است از زوایای عاطفی به سبکی نو و ارزنده دردها را با گو می کند، بدون تردید پروین یک شاعر اجتماعی و مردمی است این بانوی فرهیخته در قلوب مردم جای گرفته و از اشعار او پیوسته استفاده می کنند. این شاعره توانمند را می بایست در دایره گسترده مردم گرایی و معترض به انحرافات اجتماعی با خلاقیت ذهنی محسوب نمود، نوع اعتراض و پیام او بسیار هنرمندانه و ژرف اندیش است، او در دوره ای

زندگی می کرد که عده بسیاری در فقر و تنگدستی و زیر بار ظلم و ستم غارتگر بودند، پروین می گوید و می سُراید، از دردها سخن می گوید و از مظالم اجتماعی، از عاطفه و احساس و از ارزشهای مردمی در هر بیت اشعار این بانوی فرهیخته روحی بزرگ از زوایای انسانی نهفته است، در تمامی ابیات دیوان او ریزه کاریها و ظرافت های خاص خود نهفته که از اندیشه و هنر و چشمان تیز بین و ژرف این بانوی دردمند ترسیم آن بر می آید، شعر پروین آئینه تمام نمای انسانیت های نادیده می باشد، انتشارات آفرینش این افتخار را دارد که اقدام به چاپ این اثر که سیمای شاعری توانمند چون پروین را از سطحی به سطح استادی که سالهای عمر خود را در معرفی ژرف اندیشه ادب فارسی گذرانده می سازد، باشد که تمامی علاقمندان به ادب فارسی از این کتاب بهره لازم را برده و با این بانوی فرزانه که نام و یاد او موجب افتخار و تافتن برای ایرانی است بيشر مأنوس گردند.

« انتشارات آفرینش

محمد فتحی »

بسمه تعالی

مقدمه

پروین اعتصامی، شاعرهٔ نامند و فرزانه‌ای فرهیخته در ادبیات ایران و بلکه جهان ادب است. پس از انتشار دیوان او بزرگانی مانند علی اکبر دهخدا علامه معنی‌افزویی استاد سعید نفیسی و دکتر لطفعلی صورتگر شعر او را نقد و بر آن بر این بانوی گرامی آفرینها گفتند و صمیمانه او را تحسین می‌کردند. ملک الشعراء بهار در وصف او نوشت و از این شاعرهٔ جوان در کنار بزرگان شعر فارسی نام برد.

بنابراین این بانوی گرامی و ارزشمند هم در شعر و هم در هنر مناظره ادبی جایگاه بسیار ارزنده‌ای دارد. خاصه اینکه سراسر اشعارش بر یک پیام تکیه می‌کند و آن اینکه این جهان بسنن هوشمند بوده و مالک و صاحب اختیاری دارد.

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ....

(بقره- ۲۵۴)

پروین ظلم ستیز می‌باشد و مسایل اجتماعی و فرهنگی را در یک بستری زیبا از امور اخلاقی مطرح می‌سازد، پیام شعری او آمیخته با مهر و عاطفه نیز می‌باشد و گوهرهای صفا و محبت در اشعار او

متجلی است. از تعالیم اخلاقی و موازین اخلاق حسنه می گوید و روح بلند این بانوی فرهیخته ارتباط مستقیم و تنگاتنگ با پاکدلان دارد

هر که با پاکدلان صبح و مسایی دارد

دلش از پرتو اسرار صفایی دارد

این بانوی فرهیخته دارای همتی بلند و آسوه عمل و کوشش است و صداقت و شیرینی اشعار او زبانزد عام و خاص می باشد و علاقمندان فراوانی دارد، این بانوی گرامی و شاعره نامی به امر پاکدلی متقوا اهمیت بسیاری می دهد و زهد را در اعمال می نگرد نه لباس و ظواهر.

زهد بیادیت اک است نه با جامه ی پاک

ای بس آلوده که پاکیزه ردایی دارد

پاکی کلام پروین از یک طرف و زیبایی و طراوت روح حاکم در اشعار و پیامش از سوی دیگر باعث آن گردیده که خوانندگان بسیاری از دیوان او بیست برده مهر و محبت او را در قلب و روان خود جای داده اند. هر خواننده پس به خواندن شعر پروین مجذوب زیبایی گفتار و سروده های او می شود. ساده و روان مسایل اخلاقی و اجتماعی و ادبی را می سُراید، اگر چه در جهان یکی از ادبیات بخصوص ادب فارسی ستارگان و بزرگانی وجود داشته و دارند نظامی - عطار - مولوی - سعدی - حافظ - جامی و غیره لکن در میان بانوان پروین به عقیده بسیاری از صاحب نظران اگر در رأس سلسله بختی می توان همتای او را پیدا نمود. یکی از مزایای اشعار این بانوی ارزنده اینست که سخن از فطرت و درون انسان می گوید و چون شعر و قالب و روح و الهام الهی بر می خیزد بنحوی حرف دل و جان آدمی است و سابق فطرت ملکوتی می باشد. این بانوی گرامی آدمی را بسوی عدالت دعوت می کند و برای این جهان هستی هدف روشن و شفافی را بر می شمارد او ندای آگاهی و بیداری را می دهد و خواننده خود را مورد

خطاب قرار می‌دهد تا از خواب غفلت بیدار شده و تن به سازش و ظلم پذیری ندهد. پروین قدرت و حاکمیت حق را از آن خالق یکتا و پروردگار جهان می‌داند.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْنِيْ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَآءُ...

(الاحقاف - ۱۲۹)

این شاعر فرزانه پیام خود را پیامبر گونه به گوش جهانیان می‌رساند و اگر چه در زندگی خود هرگز بر این ادعا نبوده که با موازین فرهنگ اسلامی آشنایی بسیاری داشته لکن اشعار او بر اثر الهامات الهی و ناشی از تهذیب نفس و تقوای او بود، همگی با پیامهای قرآنی هم‌راستا و گویا این بانوی فرهیخته در اندیشه‌ی خود با مباحث توحید و اخلاق اسلامی بسیار مأنوس بوده است.

پروین شاعر ای دین‌شمن و روشن ضمیر است و اشعار او دارای مضامین متعددی است که مردم می‌باشد. سخن از بیداری و ظلم ستیزی می‌گوید و انسان را فراخواند که احساس مسئولیت نموده و در برابر ظلم بی تفاوت نباشد. بی‌عدالتی و ظلم را رسوا می‌سازد و به موازین تعالیم اخلاقی دعوت می‌کند.

اینکه پروین خود دردمند بود شکی نیست، اینک روزگار به او وفا نکرد و در دل جوانی رخت از این دنیا به نیست و رفت شکی نیست لکن سخن و پیام او زنده و جان‌دار است و وفادار عاشقان، شعر او در واقع هویت دردمندی و شکوه انسان باطنی و اجتماعی فرهنگی با اندیشه‌ی نوگرا و پویا بود. در واقع ریشه‌ی مردمی بود و معترض به ظلم حاکم. او عاشقانه به حق و حقیقت راستی و پاکدلی عشق می‌ورزید و این عشق را در یک رابطه‌ی طولانی با عشق الهی می‌دانست، چنانچه مولانا جلال الدین می‌گوید:

عشق آن زنده گزین کوباقی است
کز شراب جافن زایت ساقی است
عشق آن بگزین که جمله انبیاء
یافتند از عشق او کار و کیا

(مثنوی دفتر اول)

آن زمانی که پروین در قید حیات بود جامعه‌ی هم زمان او در اوج ابعاد طبقاتی وجود داشت و بسیاری از افراد در حالت فقر و تنگ دستی به نوعی مرگ تدریجی زندگی می‌کردند و در مقابل افرادی که از عطفه و نوع دوستی به دور بودند در اوج ثروت و خوشی و رفاه زندگی می‌کردند پروین دردمندی آگاه بود، رنج و سختی‌های طبقات پر مرم را حس می‌کرد و خود زجر می‌کشید و بی تفاوتی ثروتمندان را می‌دید و تأسف می‌خورد، او از ناملایمات و پریشانی‌های جامعه دور داشت و با ظرافت و دقت نظری همراه با خلاقیت ذهنی برای بیان درد راه چاره به جامعه می‌نگریست. در اشعار پروین روحی عاطفه‌سایان سترگ نهفته است، او خود پیام دردمندی را همراه باعشق به مردم می‌سراید و با دقت خاصی همراه با خلاقیت ذهنی و قدرت اندیشه با الفاظ بسیار روان و به دور از هر گونه پیچیدگی‌ها خواننده خود را مستغرق خطاب قرار داده و او را در فضای همان پیام می‌گذارد. این بانوی فراتر از میان مناظرات و حکایات و نکات دقیق اشعار خود نهایت هنرمندی خود را نشان داده و هشیار و مست، عالم و جاهل، خرد و کلان همه در هر سخانی عشق خود را می‌بینند.

همه کس طالب یارند چه هشیار چه مست

همه جا خانه‌ی عشق است چه مسجد چه عیشت

(حافظ)

در اشعار پروین میان الفاظ و قالب شعری با فضایی که در اندیشه دارد و درون و ماهیت پیام او را شکل می‌بخشد نوعی هماهنگی وجود دارد که این مسئله خلاقیت ذهنی او را نشان می‌دهد. اگر از زبان انسان و یا حیوانات و حتی جنبوبات و اشیاء می‌گویید، از احساس و عاطفه و دردهای زندگی و حیات می‌گویید و روحیه‌ی ظلم ستیزی و عدالت خواهی خود را نشان می‌دهد. از زبان پیر و جوان و زن و زن فریاد حق طلبی را سر می‌دهد.

روزشکار سپی زنی با قباد گفت

کز آتش فساد تو جز دود و آه نیست

روزی بیده کج می‌ما از ره شکار

تقیق حال گوشه نشینان گناه نیست

(دیوان پروین)

از فقیر و درویش می‌باید و از تعلقات کاذب دنیوی که عده‌ای را در کام خود کزنده در مقابل افرادی که حتی لقمه‌ای نان برای امرار معاش ندارند، در منازله بود آنچنان با قدرت می‌سراید که گویا تمامی اشیاء هر کدام بنحوی دارای حیات و روحیه‌ای جان دار هستند که می‌خواهند اسرار درون خود افشا سازند، پروین از دلدادگی‌های راستین و عاشقانه در راه دود و دلبسته می‌گوید و از آئین پاک کبوتر که یه دور از هر گونه دغل و فریب می‌باشد.

ای خوشا مستانه سر در پای دلبر داشتن

دل تهری از خوب و زشت چرخ اخضر داشتن

نزد شاهین محبت بی‌پروبال آمدن

پیش باز عشق آئین کبوتر داشتن

(دیوان پروین)

قدرت پیام رسانی او از اندیشه و باورهای او بروز می کند و دارای محتوای عمیق و اخلاقی است. از زبان آن پیر زن به حاکم می گوید از حال فقرا و گوشه نشینان جويا باش و احوال بیچارگان را دریاب که این عمل گناه و عادی نمی باشد، برای یک وظیفه ی انسانی و طبیعی باید چه مسیری را پیمود، پروین یک انسان آزاده و عدالتخواه است، او خود وابستگی به مال و ثروت و قدرت و مقام نداشت و چه بسا بر موقعیت های دنیوی پشت نموده و در راه هدف می گام برداشته است. در اشعار خود بارها و بارها ظالم و ستمکار و دزد و راهزن و غیره را محکوم می کند و از مظلوم دفاع و رستگاری می گوید، توانمندی او در توصیف وقایع بسیار چشمگیر است و از اندیشه و عقل ستایش می کند در برابر جهل و نادانی و بی تردی به موجب غفلت و تسلیم پذیری است، از افرادی که راه خطا را می روند انتقاد می کند.

همی با عقر در بول چرایی

همی پیونده در راه خطایی

همی کار تو کار نشود ست

همی کار بد را می ستایی

پروین ارزشهای انسان را در پیش می داند که آنچه را دارد در راه احیای حق و حقیقت به کمال داده و از سربازی دریغ نکند و این زبان حال عارفان و پیام رهروان عرفان عملی و نظری است، چنانچه عطار نیشابوری به آن سرباز مغول که او را دستگیر کردند و او را خریدارانی که حاضر بودند صدها و بلکه هزاران درهم بدهند و عطار گفت مرا نفروش زیرا بیش از این ارزش دارم و سرانجام پیرزنی به کیسه اش نان آمد و خریدار عطار گردید و آن شاعر عارف گفت مرا بفروش که همان موجب خشم سرباز و در نهایت شهادت عطار گردید سخن براینست که تمامی سرمایه ی پیرزن همان بود و با تمام وجود و سرمایه

آمده بود در حالیکه آن افرادی که درهم و دینار می دادند همه ی ثروت نبود در اشعار پروین این نکته کاملاً محسوس است که باید عاشقانه و عارفانه در راه عدل و انصاف گام برداشت و از چیزی دریغ نکرد، باید بر دیو نفس و هوای نفسانی غلبه کرد. این بانوی گرامی شاعره ایست حقیقت جو و دارای درک و فهم چشمگیر از فضای حاکم در زندگی و حیات خود، او به راستی خود یک مصلح اجتماعی است و از همان دوران جوانی و بلکه کودکی استعداد خود را نشان داد. فهم و اندیشه ی خویش را به منصفی ظهور گذاشت، دارای محبت و مهر و محبت مادری به یتیمان از یکطرف و عاطفه و محبت سبزه به مردم از سوی دیگر ایمان و اعتقاد او را نشان می دهد و گویا از پیش از اسلام در اورات شرعی را اخذ نموده است.

(انبیاء - ۱۰۷)

وما ارسلناک الا رحمة للعالمین

او به ارزشهای انسانی توجه می کند و انسان را محور پیام خود قرار می دهد. انسانگرایی و اعتقاد او در مورد ارزشهای این اشرف مخلوقات است، او مردم خویش را فرا می خواند برای همدردی و همدلی در جهت رشد و کمال و سخن از دل می گوید و تحقیق حقیقت و پایبندی به آن.

ای خوشا سودای دل از دیده پنهان داشتن

مبحث تحقیق در سر دانه جان داشتن

بنده فرمان خود کردن همه آفاق را

دیو بستن، قدرت دست سلیمان داشتن

در پی ساختن یک جامعه ی آرمان ساز و مدینه ی فاضل در از هر گونه آلودگی و به دور از هر گونه زشتی ها، پیام های اشعارش حاکی از موازین پند و اندرز و امور اخلاقی است. نکته های اساسی در اشعارش آشکار است و از کوچکترین عوامل و پدیده ها که در اطراف خود و محیط حاکم بر جامعه ی خویش می بیند مضامین و

پیامهای سرنوشت ساز را در می یابد و در قالب مناظره که در حقیقت ابتکار عجل اوست مطرح می سازد، او را می توان یک مربی و مرشد و معلم راستین در جهت احیای حق مظلومان دانست، در میان زنان و بانوان شاعر ایران زمین به راستی باید او را سرآمد و بزرگترین شاعره دانست، او خود علاقمند به علم و دانش و آگاهی در بستر تهذیب نفس و پاکدامنی بوده است، او بر این عقیده است که علم و آگاهی تیرگیها را می زداید و نور الهی را متجلی می سازد.

ایرانشا خاطر ز نور علم مشحون داشتن

تیرگیها را ازین اقلیم بیرون داشتن

هر یو یی بودن از نور تجلی تابناک

گفتگوها با خدا در کوه و هامون داشتن

پاک کردن خیش از آلودگیهای زمین

حامی بودن خورشید در اقطار گردون داشتن

یکی از نکات این تأمل و توجه در اشعار پروین اینست که در اشعارش تمثیل های غنی و زیبایی بکار می برد و تصویری از اشیاء و سایر پدیده ها ایجاد می کند که آدمی خود را در آن فضا احساس کرده و با پدیده ها سخن می گوید خواه آنکه از زبان انسان باشد و یا حیوان و یا گیاهان و سایر موجودات و اشیاء هم حال پروین گوی زیبای فضا سازی را بخصوص در اشعار مناسرات خود از دیگران ربوده است.

این بانوی گرامی خود تسلی بخش دل و دینیت که در زندگی خویش دچار ظلم و ستم زمانه گردیده و الهام بخش قلب های مجروح است. او خود به راستی حامی مظلومان باشد و با اصول اساسی و مهم زندگی اجتماعی می سراید، پروین طرفدار برقراری عدالت اجتماعی است و از حقوق مردم و خاصه ضعیفان دفاع می کند. از بی وفایی روزگار شکوه دارد و آگاه است که مرگ در نزدیکی هر

کسی کمین کرده تأسف از آن می‌خود که چرا انسان روی بسوی گناه می‌آورد. به مصداق آیه قرآن که می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (حج-۱)

ای مردم تقوای الهی را در پیش بگیرد بدرستیکه لحظه قیامت حادثه‌ای بزرگی است و در جای دیگر قرآن می‌گوید السَّاعَةُ آتِيَةٌ قِيَامَتٌ خَوَافٌ آمَدٌ. چنانچه مردم مرگ را می‌بینند چرا در پی گناه و گم‌گشتن و ستم می‌روند و حالات خود را فراموش می‌کنند. شعر پروین بیان کننده این است: «ارزشی عمر و دنیای فعلی است و چقدر غافل هستند آن افرادی که عمر را در جهت بطالت می‌گذرانند. در فوت پدر که شعری سروده است بر روی سنگ خود که می‌سراید حاکی از آن است حتی آنکه هر یک چرخ ادب در این جهان بی وفا جایگاهی ندارد.

اینکه خاک کبریا این است

اینکه چرخ ادب پروین است

نوآوری و اندیشه‌ی پرورنده و قدرت ادبی او حکایت می‌کند. این بانوی ارزنده از اشیاء بی‌جان پندیده‌های نبات و جاندار می‌سازد و در اشیاء روح می‌دمد، این شاعره‌ی بزرگ از شاعران قرن پنجم و ششم به ویژه ناصر خسرو پیروی کرده است و ناسر و سروسر و یک شاعر آزاده دارای قدرت پیام می‌باشد و پروین عاشقانه از آزادگی و آزاد منشی حمایت می‌کند، در فن شعری و موازین عروض و آرایه محتوای انسانیت را بیان می‌کند. هستند شاعران وزین و فرهیخته که هم در قدرت عروض و قافیه و قوافی شعری تسلط دارند و هم پیام انسانی و قدرتمندی در شعر خود دارند مانند نظامی - مولوی - سعدی - حافظ و دوران اخیر شاعرانی چون بهار - ایرج میرزا و غیره با این وجود پروین یک زیبایی خاصی به اشعار خود در کنار این امور بخشیده و آن ظلم ستیزی و رنج طبقه‌ی محروم جامعه است.

تا به کی جان کندن اندر آفتاب ای رنجبر
ریختن از بهر نان از چهره آب ای رنجبر
از حقوق پایمال خوشتن کن پریش
چند می ترسی زهر خان و جناب ای رنجبر
دیو آرزو خود پرستی را بگیر و حبس کن

تا شود چهره حقیقت بی حجاب این رنجبر

از ویژگیهای شعر پروین بهره بردن از سبک خراسانی و شاعران
سبک خراسانی است در واقع پروین تلفیقی از دو سبک خراسانی و
عراقی در اشعار خود دارد و در سبک خراسانی بویژه از ناصر
خسرو در انتخاب لغوی استفاده نموده در مورد تمثیل های شعری پروین
را می توانیم تا بر پند از مولوی بدانیم ضمن آنکه در اخلاقیات و
پندهای اخلاقی گویا از سعدی متأثر بوده.

پیرامون نگرش اجتماعی و ظلمی که در جامعه از سوی اندکی
بر کثیری اعمال می شود در ابلا اشعار بمناسبت های متفاوت به
چشم می خورد. از اینکه کینه بر روی رفتن به نزد استاد را ندارد تا
فاصله های طبقاتی اجتماعی.

کودکی کوزه ای شکست و گریست

که مرا با خانه رفتن نیست

چه کنم او استاد اگر پرسد

کوزه آب در دست ز من نیست

زین شکسته شدن دلم بشکست

کار ایام جز شکست نیست

نقش پروین مانند یک معلمی آگاه و دلسوز و مربی اندیشه مندی
است که به دردها آشناست و جهت درمان می کوشد، اندیشه و احساس
در مضامین شعری او کاملاً آشکار است، او می سرايد و آرزوهای

انسان برای رسیدن به سعادت و آرامش می گوید و عامل کامروایی را علم و آگاهی می داند.

چه زن، چه مرد کسی شد بزرگ و کامروا

که داشت میوه ای از باغ علم در دامن

بطور کلی پروین دارای تهذیب نفس و کرامت خاص یک بانوی فرهیخته در گفتار و عمل است، پروین به تعلیم و تربیت و بلند مرتبگی و به آن اهمیت می دهد، اساس هدایت را در همان دوران کودکی در آغوش مادر و پدر می داند و پرستار کودکانش.

اگر فلاسفه را سزاوارط بوده اند بزرگ

ببزرگ بوده پرستار خردی ایشان

در کنار روزه های تعلیم و تربیت که مراحل رشد و کمال انسان را در بر دارد، علم و آگاهی و انبانی با موازین صداقت و عدالت که پایه های اخلاق را شکل می بخشد، در اشعار پروین به چشم می خورد؛ لکن علم و دانشی که توأم با علم و اخلاق است.

عالمی طمعه زد به نالایی

که بدیده های من صد هنرست

چون تویی را به نیم جو نخرند

مرد نادان ز چهره پرست

اگر یک آگاه و عالم به علت علم و دانش خود گرفتار فقر و و تکبر کاذب گردد از عمل به دور باشد، علم او ارزش ندارد چنانچه در مناظره عالم و نادان پاسخ به عالم مغرور نشان دهنده پیام پروین است.

گفت ما را سیر مناقشه نیست

این چه پرگویی و چه شور و شرست

فضل خود همچو مشک غمازست

علم خود همچو صبح پرده درست

گفته بسی عمل چو باد هواست

ابره را محکمی ز آسترست

پروین به عمل و کردار در خدمت جامعه اعتقاد راسخ دارد و بر تمامی اشعار خود از همت و تلاش و کوشش صحیح ستایش و تمجید می کند، اشعار او دارای نکات آموزنده و پنددهنده برای اقشار مختلف و به خصوص نسل جوان است، اگر چه این بانوی فرهیخته عمر زیادی نداشته و قبل از رسیدن به چهل سالگی فوت کرد. (هنگام فوت، پروین سی و پنج سال داشت) لکن خود اهل دانش و آگاهی و عمل و تلاش بود. او چون بزرگان و مقام دارای استقامت و صبر در برابر ناملايمات بود و در مناظرات اشعار خود حتی از زبان حوایات ناملايمات اجتماعی بر می داشت و دعوت به صبر و شکیبایی در برابر حوادث می کند.

عدسی وقت پخته شد ناشی

رو پیچید و گفت این چه کمیست

ماش خندید و گفت غریب

ز آنکه چو من فزون و چون تو یکیست

گر که طاووس یا که گنجشکی

عاقبت رمن از قفس کمیست

بطور کلی پروین شاعره اخلاق، پند، آگاهی، پستی و کدامنی و الگوی آزادی و آزادگی در بستر عواطف و احساس و سمبل آزادی ایران زمین است، یک بانوی ایرانی و افتخار آفرین ادب و فرهنگ ایران. سخن از پروین اعتصامی، سخن از مهر و عاطفه، دریایی از صفا و محبت، اسطوره‌ی تربیت و اخلاق حسنه، روح بلند فضیلت و

لطافت سرشت مادی، اسوه‌ی عمل و کوشش، ندای آگاهی و تقوا، به دور از هرگونه ریا، پاکی کلام پروین و صداقت و شیرینی اشعارش از یک سو و زیبایی روح حاکم در اشعار و سخنش از سوی دیگر، هر خواننده‌ای را مجذوب می‌کند. در پهنه‌ی بیکران ادب فارسی ستارگان بی‌شماری از شعر و ادب و فصاحت و شیوایی کلام وجود دارند، ولی لطف کلام پروین چیز دیگری است. هر کدام از بزرگان ادب و ادب ایران زمین و ستارگان درخشان ادبیات فارسی جلوه‌ی خاصی از این داشته و دارند، ولی پروین اعتصامی، این بانوی تقوا و عاطفه ندای بیداری و سازندگی را در کلام فطرت خداگرایی آدم با زیباطلاقی و ریاضت در خلقت و سرشت انسان آمیخته و آدمی را به سوی عدالت و انسانیت دعوت می‌کند. پروین پیام خود را پیامبرگونه به گوش جهانیان رسانده است. او شاعره‌ای روشن ضمیر و صادق با تمامی عواطف انسانی و مدغم‌تر بود. اشعار او در مضمون‌های مختلف جلوه‌گری می‌کند، سخن از سرزده‌ها ظاهر و ستمکار می‌گوید، از روح پاک مادری و تعلیم و تربیت انسان می‌گوید، او مسائل اجتماعی و سیاسی را می‌سراید، از فقیر و غنی و فاصله‌ی ناعادلانه می‌گوید. اشعار پروین شیوایی خاص خود را دارد و زیبایی و مهربانی و تازگی و پرکشیدگی و سخنی از دردمندی و پیامبری و واقعیت‌های موجود را ترسیم می‌کند و از دل سخن می‌گوید.

دیو آرزو خودپرستی را بگیر و حبس کن

تا شود چهره حقیقت بی‌حجاب ای رنج‌بر

حاکم شرعی که بهره رشوه فتوا می‌دهد

کی دهد عرض فقیران را جواب ای رنج‌بر

آن که خود را پاک می‌داند زهر آلودگی

می‌کند مرده‌ارخواری چون غراب‌ای رنجبر^۱
 پروین ستاره‌ی ادب فارسی، جوهر، سخنور و گوهر چرخ ادب
 است. از اوان خردسالی با علم و ادب آشنا بود. طبع لطیف و روح
 پاک و معصومانه‌ی پروین جلوه‌گری می‌کرد. سخن حق را می‌شنید و
 در برابر حق خاضع و خاشع بود. از مکتب پدر، ادیب و بافرهنگ خود
 بهره‌جست، علاقه‌ی زیادی به پدر داشت و فوت پدرش باعث شد غم
 و اندوه فراوانی بر قلب و روحش بنشیند. مرگ پدر، پروین را آزرده
 خاطر کرد، که این اندوه را در شعر زیبایش به نام تعزیت پدر نشان
 داده است.

پدر من نیش گریه خاک تو زد دست اجل
 تیشه‌ای بود که شد باعث ویرانی من
 یوسف نام نهادند و به گریه گت دادند
 مرگ تو گریه تو شد ای یوسف کنعانی من
 گل و ریحان کدامین بهشت بنمودند
 که شلمستی ز من ای مرغ گلستانی من
 من که قدر گهر پاک تو می‌دانم
 ز چه مفقود شد ز من ای کانی من
 من که آب تو ز سر چشمه‌ی دل می‌دادم
 آب و رنگت چه شد ای لاله‌ی دلی من

^۱ دیوان پروین اعتصامی - ای رنجبر - ص ۱۲۷.

اشعار پروین در همه ابعاد زیباست. در دوران نوجوانی زمزمه‌های عاشقانه و شاعرانه‌ی او دوستان و اطرافیانش را تحت تأثیر قرار می‌داد و تحسین آنان را بر میانگیخت. او در مکتب پدر بزرگوارش آقای یوسف اعتصامی (معروف به اعتصام الملک) درس آزادگی و عشق و حقیقت و فصاحت آموخت و یاد گرفت که چگونه غم خوار بیچارگان و یاور درماندگان باشد. پروین در برابر انحرافات و مثری‌ها واکنش نشان می‌داد و منحرف و ستمکار را رسوا می‌ساخت و از روح پاک انسانی و خداداد سخن می‌گفت. خط سیری هدف دار و روش در تالیف اشعار پروین دیده می‌شود. می‌داند چه بگوید و چه بسراید، تحت تأثیر خنثیت و ابتکار او بسیار بالاست و کلمات در آهنگ و رقص خاص خود زیباترین خارق‌العاده‌ای دارد. او بار دیگر اشعار قدیمی و سنتی ایران را از خود را زنده کرد و روحی تازه در شعر سبک قدیم دمید تا زیبایی برتری آن را نشان دهد. اگر چه همه‌ی اشعار پروین اعتصامی بسیار جایگاهی خاص برخوردار است، صادقانه باید گفت که شعر لطف و مهربانی‌های مادر موسی اعجاب آور است. پروین علی‌رغم اینکه ادعای مذهبی بودن نمی‌کند، به زیبایی و با تسلط بسیار و زبانی ساده اشاد توحیدی را در محور توحید افعالی و توحید نظری در بیت‌های این شعر بیان می‌دارد:

نسبت نسیان به ذات حق مده

بار کفر است این به دوش خردمده

به که برگردی به ما بسپاری‌اش

کی تواز ما دوست‌تر می‌داری‌اش

نقش هستی نقشی از ایوان ماست

خاک و باد و آب سرگردان ماست

قطره‌های کنه جویباری می‌رود

از پی انجام کاری می‌رود.

پیام پیامبران آسمانی و سخن اولیای الهی که هدف‌داری نظام آفرینش را نشان می‌دهد، در همین بیت پروین نهفته است که می‌گوید:

قطره‌های کنه جویباری می‌رود

از پی انجام کاری می‌رود.

این شعر به سبک قرآنی بیان شده است، یعنی از داستانی به داستان دیگر و از ماجرای به ماجرای دیگر می‌پردازد، ولی در هر کدام یک نتیجه‌گیری اخلاقی می‌کند. از داستان حضرت موسی به داستان نوح و در هر دو باره به داستان حضرت موسی بر می‌گردد. به سوره بقره دقت کنید؛ از داستان خلقت آدم و حوا به داستان حضرت ابراهیم (ع) و سپس به داستان حضرت موسی و باز به داستان حضرت آدم می‌پردازد. نتیجه‌گیری‌های اخلاقی و مهم می‌کند. پروین در هریک از اشعارش یک یا چند نتیجه‌گیری اخلاقی، آدمی را به تکامل دعوت می‌کند. زن به ملت نظام آفرینش و دستگاه خلقت وجودی اش از امتیازات عظمی و مهم مادری برخوردار است و همین امر او را از خودخواهی‌ها و توجه به نبوغش به دیگرخواهی سوق می‌دهد. در همه‌ی زنان احساس مادر بر رویه برتر عاطفی به صورت تکوینی وجود دارد و پروین اعتصامی به این رویا توانسته است این بعد ارزنده را به نمایش بگذارد و در سراسر این شعر این پیام بی‌ظنیر را برساند. استعداد و نبوغ پروین خود مقوله‌ای در حدیث و باید آن را خداداد دانست. از دیگر صفات پروین اعتصامی ثبات اندیشی بود و به زوایای مختلف مسئله دقت می‌کرد. به قول رب‌لوی، دیده‌ی دریانگر داشت و نگاهش بر کف‌های دریا نبود و سطحی نمی‌نگریست.

چشم دریا دیگرست و کف دگر کف بهل و ز دیده‌ی دریا نگر جنبش کفها ز دریا روز و شب

کف همی بینی و دریا فی عجب

پروین اعتصامی خودنمایی نمی‌کرد و به نقل از دوستان و رده‌کانش در مراحل زندگی صبور و متواضع بود. او چون صدفی است که گوهر را در درون خود پرورش می‌دهد و دم فرو می‌بندد و خودتایید می‌کند. سخنان پروین نغز و پرمغز است و اشعارش دل‌ها را تسخیر می‌کند. پروین اعتصامی عمر کوتاهی داشت و هرگز به دنبال تنعمات دنیوی و مادی و هوس نرفت و پیوسته مسیر کمال را طی کرد. روحش شاد باد.

از سرکار حاتم سید قاسمی دانشجوی فوق لیسانس ادبیات بعثت همکاری و مساعدت بی‌امان، مطالب پروین و مکتب رمانتیکم قدردانی و سپاسگزاری می‌نمایم. در خاتمه از همت و زحمات و عبارات آفرینش به مدیریت جناب فتحی و زحمات خانم قاری قاسم و خانم اعظم فدوی کمال تشکر و قدردانی می‌گردد.

آرزوی توفیق در اشاعه‌ی فرهنگ و ادب و اهداف این عزیزان را دارم.

محمد برهانی